

A nemzeti könyvtár szerepe és feladatai az európai országok könyvtári rendszereiben

K. KALAJDZSIEVA

A szerző "Rolja i funkcii na nacionalnata biblioteka v bibliotecsните szisztemi na evropejszkite sztrani" c. tanulmányát (Izvesztija na Narodnata Biblioteka "Kiril i Metodij", XIII(XIX), 1973. 11-51. p.) PINTÉR Márta tömörítette.

A tanulmány a nemzeti könyvtárak szerteágazó feladatai közül csak azokat kívánja érinteni, amelyek az ország egyéb könyvtáraival és az országos könyvtári rendszerrel állnak kapcsolatban. Megkísérli az összes lehetséges feladat és funkció felsorolását, amelyek ebben a vonatkozásban egy adott nemzeti könyvtárra várnak. Természetesen nem köteles minden nemzeti könyvtár magára vállalni valamennyi felsorolt feladatot, ez csak optimális modellnek tekintendő; teljes egészében vagy részben való vállalásuk az egyes országok hagyományaitól és lehetőségeitől függ. Az egyes könyvtárakra vonatkozó adatokat egyrészt a szakirodalomból, másrészt az 1972-ben Prágában megrendezett, a nemzeti könyvtári rendszereket tárgyaló szimpoziium előadásai alapján gyűjtötte össze a szerző, ezenkívül 1970-ben és 1973-ban kérdőíveket küldtek szét az összes európai nemzeti könyvtárnak. A különböző forrásokból származó adatok gyakran eltérőek és nehezen összehasonlíthatóak. Így a szerző szerint előfordulhat, hogy minden erőfeszítés ellenére is pontatlanságok csusztak bele a tanulmányba.

A NEMZETI KÖNYVTÁR FELADATAI

1. A nemzeti könyvtár nagy szerepet játszik a külföldi irodalom országos állományának gyarapításában. Az "egységes nemzeti könyvállomány", vagy az "országos fond" fogalom tartalmán és meghatározásán még sokan és sokat vitatkoznak. Az országos fondnak négy részből kell állnia: a) legfontosabb része az általános és speciális kézikönyvek és a külföldi tudományos periodikumok lehetőség szerint teljes gyűjteménye; b) tartalmaznia kell minden tudományág fontos monográfiáit az adott országban ismert minden nyelven; c) tartalmaznia kell az egyes országok kormányzati dokumentumait és hivatalos kiadványait, ideértve a fontosabb nemzetközi szervezetekét is, ezen belül különlegesen fontosak a nagy tudományos és információértékkel bíró hivatalos kiadványok; d) a legfrissebb technikai információt a szabadalmak, szabványok, a nem publikált jelentések és hasonló dokumentációs anyagok adják.

Az országos fond a legfejlettebb országokban általában egybeesik a nemzeti könyvtár és néhány nagy könyvtár szervesen összefüggő állományával (ezeket a könyvtárakat többnyire szintén nemzeti vagy országos könyvtáraknak hívják). A nemzeti könyvállomány létrehozásának másik útja az, ha a nagy tudományos könyvtárak összehangolják külföldi könyvbeszerzésüket és mindegyikük egy-egy meghatározott tudományágért felel. Bármelyik megoldást választjuk is, gondoskodnunk kell a korszerű tudományos irodalom teljeskörű beszerzéséről. Az információrobbanás, a tudományok integrációja, a tudományos-műszaki információk drágulása és egyéb tényezők azonban mintegy újraélesztik a száz évvel ezelőtt eltemetett "univerzális könyvtár" eszméjét.

A Szovjetunió nemzeti könyvtára, a Lenin Könyvtár, tulajdonképpen sohasem függesztette fel az általános gyűjtőkörrel vallott elképzelését. Állománya a tudományok dialektikus kapcsolatát és egységét tükrözi. A Minisztertanács 1952-es és 1968-as rendeletei még nagyobb lehetőséget biztosítanak számára a világ tudományos irodalmának minden országát és tudományágat felölelő gyűjtésére.

Az USA 1962-es törvénye megemelte a Library of Congress költségvetését azzal a céllal, hogy biztosítsák a világ teljes tudományos irodalmának beszerzését. A Library of Congress a beszerzett irodalmat megosztja az orvostudományért és a mezőgazdaságért felelős két másik (országos) könyvtárral. Ez a három könyvtár egységes nemzeti könyvtárként működik.

Japánban 1948-ban külön törvényt fogadtak el az univerzális típusú nemzeti könyvtár létrehozásáról. Ezáltal kívánták biztosítani a világ alapvető tudományos irodalmának a kormányzati szervek és a tudományos intézetek számára való beszerzését és dokumentációját.

Bár Európa könyvtárügyének hagyományai meglehetősen eltérnek az előbb felsorolt országokétól, bizonyos változások már itt is elkezdődtek. Egyes nemzeti könyvtárak kizárólagosan humán jellege lassanként megszűnőben van és gyűjtőköriük kiterjesztik a természettudományos és műszaki irodalomra is.

Nagy-Britannia a National Lending Library 1962-es megnyitásával tette meg az első lépést ezen az úton. Ez az intézmény az azóta eltelt évtized alatt Európa leggazdagabb és legteljesebb gyűjtőkörű könyvtárává lett a tudományos periodikumok és a dokumentációs anyagok terén: 40 000 kurrens folyóirattal rendelkezik! Anglia másik nemzeti könyvtára, a British Museum is komoly változáson megy keresztül: a National Library for Science and Invention-nel való összeolvadása következtében kimondottan humán könyvtárból általános gyűjtőkörű tudományos könyvtárrá vált. Az 1972-es angol könyvtári törvény British Library néven új, univerzális gyűjtőkörű nemzeti könyvtár létrehozásáról intézkedett, amely gyakorlatilag két önálló könyvtárból tevődik össze: az egyik elsősorban prézens jellegű, a másik csak könyvtárközi kölcsönzést bonyolít le. (Kiegészíti őket még a British National Bibliography.)

Belgium is gyökeresen átszervezte nemzeti könyvtárát: a könyvtár állományára támaszkodó Tudományos és Műszaki Tájékoztató Központ létrehozása a gyűjtőkör kiszélesítését tette szükségessé.

Az NDK-ban a nemzeti könyvtári feladatokat két könyvtár: a lipcsei Deutsche Bücherei és a berlini Deutsche Staatsbibliothek látja el. Az előbbi

teljességre törekvően gyűjti a német nyelvterület országainak irodalmát és minden német nyelvű művet, az utóbbi pedig minden tudományára kiterjeszti gyűjtőkörét, nyelvre való tekintet nélkül, különös figyelemmel a társadalomtudományokra, a műszaki és az alaptudományokra.

Az NSZK-ban is hasonló a helyzet: a Deutsche Bibliothek Frankfurt am Main-ban csak a német nyelvű irodalmat gyűjti teljességre törekvően. A külföldi irodalom általános tudományos könyvtárát a második világháború alatt Marburgba mentett, a Deutsche Staatsbibliothek-ből származó könyvanyagra épülve Staatsbibliothek der Preussischen Kulturbesitz néven nyugatberlini székhellyel hozták létre és fejlesztik tovább. Nagyságrendileg ez a könyvtár eléri a National Lending Library szintjét és gazdagságát, azzal a különbséggel, hogy könyvanyaga inkább humán profilu. A gyűjtőköri teljesség érdekében külön könyvtárak felelősek a műszaki, a mezőgazdasági és a közgazdasági tudományok, valamint az orvostudomány teljeskörű beszerzéséért.

Dániában adminisztrációs szempontból már 1943-ban összeolvadt a humán profilu nemzeti könyvtár és a természettudományi, orvostudományi-biológiai profilu egyetemi könyvtár. Így elkerülik a fölösleges duplum-példányokat, sokoldalubb állományt tudnak kialakítani. Az egyesült nemzeti könyvtár külföldi gyarapítását összehangolja a központi műszaki, mezőgazdasági, pedagógiai és közgazdasági könyvtárakkal.

Csehszlovákiában a nemzeti könyvtárat hat nagy könyvtár alkotja, amelyek egymás között megosztva látják el a gyarapítási és tájékoztatási feladatokat.

Bulgáriában 1944-től kezdve a nemzeti könyvtár válogatva gyűjti minden tudományág külföldi irodalmát, de csak az országban gyakrabban használt nyelveken. Elsősorban külföldi kézikönyveket és alapvető kézikönyvjellegű monográfiákat, valamint tudományos periodikus kiadványokat szerez be. Kísérletek történtek a gyarapítás összehangolására az ország többi könyvtáraival, de meglehetősen eredménytelenül.

Az előbbieken felsorolt nemzeti könyvtárak kivétel nélkül letéti könyvtárai a nemzetközi szervezeteknek.

Az európai nemzeti könyvtárak másik nagy csoportja tulnyomórészt társadalomtudományi jellegű irodalmat gyűjt. Ilyenek Ausztria, Dánia, Franciaország és Hollandia, Lengyelország, Magyarország^x, Norvégia és Spanyolország nemzeti könyvtárai. Ezek régóta kialakult gyarapítási hagyományaik folytán az idegennyelvű irodalom beszerzésében szorosán együttműködnek országuk nagy tudományos szakkönyvtáraival.

A harmadik csoportba azok a nemzeti könyvtárak tartoznak, amelyek tulnyomórészt csak saját országuk irodalmát gyűjtik. Ilyen patriotikára specializált nemzeti könyvtárakat találunk Görögországban, Svájcban, Törökországban és Jugoszlávia szövetségi köztársaságaiban.

2. A nemzeti könyvtár feladata az egységes nemzeti könyvállomány feltárása. Az optimális tájékoztatási rendszer megteremtése érdekében a nemzeti könyvtárnak elsősorban a nemzeti irodalomról kell kurrens tájékoztatást adnia, teljességre törően és minden lehetséges

^x A szerző csoportosítása szerint a magyar nemzeti könyvtár inkább a harmadik csoportba kívánkozik (szerk.).

vonatkozás figyelembe vételével. A kurrens tájékoztatás egyik formája az újonnan kiadott könyvekről készülő előfizethető központi katalóguscédula - ellátás. Ezt a központi szolgáltatást a következő országok nemzeti könyvtárai nyújtják: Bulgária: évente 1714 előfizető könyvtár számára mintegy 8 millió nyomtatott katalóguscédulát készít az újonnan megjelent könyvekről és folyóiratcikkekről; NDK: 300 előfizető könyvtár számára több mint 2 millió katalóguscédula csak a könyvekről; Lengyelország: 500 könyvtár számára több mint 7 millió katalóguscédula; Csehszlovákia: 400 könyvtár számára mintegy 1,5 millió katalóguscédula; Románia: 1500 előfizető számára körülbelül 2 millió katalóguscédula. A Szovjetunióban ezt a feladatot a Knizsnaja Palata látja el. A szocialista országokon kívül csak Nagy-Britannia és Finnország gondoskodik központi katalóguscédula-ellátásról, de korlátozott mértékben néhány más nemzeti könyvtár is foglalkozik ezzel: Ausztria: 10 előfizetőnek mintegy 150 ezer katalóguscédula; Norvégia: 15 előfizetőnek kb. 230 ezer katalóguscédula; Svájc 12 előfizetőnek 1,5 millió katalóguscédula. Portugália csak a kötelepéldányban részesülő könyvtárak számára készít katalóguscédulákat. A folyóirat- és újságcikkekről csak a szovjet Knizsnaja Palata és a bolgár nemzeti könyvtár készít központilag előfizethető katalóguscédulákat.

A nemzeti könyvtárak kurrens bibliográfiai feladatukat a könyvek regisztrálására vonatkozólag - kevés kivétellel - nagyon lelkiismeretesen végzik. Nagy-Britannia, az NDK, az NSZK, Norvégia, Franciaország, Csehszlovákia és Lengyelország nemzeti könyvtárai hetente jelentik meg nemzeti bibliográfiájukat. Ugyanilyen gyakorisággal jelenik meg, bár nem a nemzeti könyvtár szerkesztésében, Dánia (Central Library) és a Szovjetunió (Knizsnaja Palata) bibliográfiai bulletinje. Kéthetente jelennek meg Ausztria, Bulgária, Jugoszlávia, Magyarország, Románia, Svájc és Svédország nemzeti bibliográfiái. (Ez utóbbit a Jugoszláv Bibliográfiai Intézet adja ki.) Havonta jelennek meg Belgium, Finnország, Hollandia, Olaszország, Portugália és Spanyolország nemzeti bibliográfiái. Rendszeresen, egy hónapnál nagyobb időközönként adja ki nemzeti bibliográfiáját az albán, a görög és a török nemzeti könyvtár.

A kurrens folyóirat- és újságcikk - repertóriumok megjelentetése terén a helyzet korántsem ilyen jó. A 25 európai nemzeti könyvtár közül csak 9 ad ki ilyen repertóriumot: Bulgária, Magyarország és Románia kéthetenként; Albánia, Csehszlovákia és Lengyelország havonta; Törökország negyedévenként; Svédország havonta az újságcikkekről és félévenként a folyóiratcikkekről; Norvégia évente. Dániában, Finnországban, Hollandiában, Jugoszláviában, Spanyolországban és a Szovjetunióban a kurrens nemzeti folyóiratrepertóriumokat nem a nemzeti könyvtár adja ki. Így összesen 15 európai ország rendelkezik kurrens analitikus bibliográfiai cikcrepertóriummal.

Ami az éves kumulációkat illeti: könyvekre vonatkozóan összesen 13 európai ország készít ilyet: Bulgária, Nagy-Britannia, az NDK, az NSZK (félévenként), Svájc (ötévenként), Magyarország, Norvégia és Svédország esetében a nemzeti könyvtárak, Dániában, Hollandiában, Olaszországban Spanyolországban és a Szovjetunióban más intézmények.

A hazai periodikumok éves jegyzékét is csak 15 európai ország készíti el, különböző formában és gyakorisággal. A bibliográfiai bibliográfiáját rendszeresen a következő országok nemzeti

könyvtárai adják ki: az NDK (1966 óta havonta); Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Olaszország és Svájc évente, Dánia, Finnország, Norvégia és Svédország kétévenként. A folyóiratrepertóriumok éves kumulációját jelenleg egyetlen európai nemzeti könyvtár sem jelenti meg. Önálló patriotika - bibliográfiát rendszeresen csak Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, az NDK és Svájc nemzeti könyvtárai adnak ki, a többiek ezt vagy a nemzeti bibliográfia keretein belül, vagy esetleges vállalkozásokként publikálják. Európában tehát csak Bulgária és a Szovjetunió (Knizsnaja Palata) dicsekedhet a teljes, 3 lépcsős kurrens bibliográfiai tájékoztatás (központi katalóguscédula-ellátás, teljes kurrens bibliográfiai feldolgozás, rendszeres kumulációk) szolgáltatának ellátásával.

Külön feladat a retrospektív bibliográfiai feltárás, vagy a nemzeti irodalom történetének teljes időszakára, vagy csak azokra a periódusokra, amelyekben a kurrens feltárás nem volt megfelelő; kiterjed ez a munka a kéziratokra, az ősnymtatványokra, a régi és az új nyomtatott könyvekre, az időszaki kiadványokra, a bibliográfiákra, a zeneművekre stb. - A kódexek és a régi könyvek feltárása a legtöbb európai országban már megtörtént, ha nem is mindenütt kielégítő teljességgel. A periodikumok esetében itt is sokkal rosszabb a helyzet: csak Franciaország, Nagy-Britannia és Svájc rendelkezik teljes retrospektív folyóiratbibliográfiával. Retrospektív folyóiratrepertóriumok pedig csak nagyon kevés országban és nagyon rövid időszakokról készültek.

A nemzeti könyvállományban meglévő külföldi irodalomról szóló kurrens tájékoztatást a központi katalógusok és gyarapodási jegyzékek végzik. Sajnálatos módon Ausztria, Csehszlovákia, Finnország, Jugoszlávia, Nagy-Britannia, az NSZK, Portugália, Svájc és Törökország nemzeti könyvtárai nem adnak ki gyarapodási jegyzéket. Nyomtatott vagy cédula formában meglévő központi katalógussal, különböző szinten és teljességgel, de minden európai nemzeti könyvtár rendelkezik.

3. Hogy biztosítsa az ország könyvállományának szabad használatát, az szintén a nemzeti könyvtár feladata, s nem kevésbé fontos, mint a megőrzés funkciója. A British Museum, valamint Franciaország és Portugália kivételével valamennyi nemzeti könyvtár részt vesz a könyvtárközi kölcsönzésben. A kölcsönzés meggyorsítása érdekében feltétlen szükség van a telex-kapcsolatok, a sokszorosító és másoló laboratóriumok fejlesztésére.

4. A nemzeti könyvtár az adott ország nemzetközi könyvkölcsönzésének központja, és így többnyire gyakorlatilag is, de erkölcsileg mindenképpen felelős a többi könyvtár pontosságáért és megbízhatóságáért.

5. A nemzeti könyvtárat kell a könyvtári rendszer természetes bibliográfiai központjának tekinteni. Egyik legfontosabb feladata a többi könyvtár és tájékoztató intézmény bibliográfiai és tájékoztatási tevékenységének koordinálása. Célszerű, ha a nemzeti könyvtár mellett olyan külön tájékoztató szolgálat működik, mint pl. a Library of Congresshez kapcsolódó National Referral Service for Science and Technology.

6. A katalógizálási - osztályozási gyakorlat és a könyvtári munkálatok egységesítése minden országban a nemzeti könyvtár feladata, ő a felelős a nemzetközi normákhoz való igazodásért

is. A legtöbb európai országban bizottságok alakultak az egységes könyvtári normák kidolgozása céljából; ezekben a bizottságokban a nemzeti könyvtár aktív szerepet játszik.

7. A bibliográfiai és könyvtártudományi kutatások és vállalkozások terén a nemzeti könyvtárnak vezető és összehangoló szerepe van. Szinte minden könyvtár foglalkozik a gépesítés-automatizálás kérdéseinek elvi és gyakorlati kidolgozásával (Socratus-program Csehszlovákiában, Libris-program Finnországban és a skandináv államokban, stb.). Egyes nemzeti könyvtárak a könyvtártudományi kutatási és kiadói tevékenység országon belüli koordinálását is végzik.

8. A könyvtári rendszer összehangolásának szervezeti formái különfélék lehetnek. A szocialista országok nemzeti könyvtárai külön módszertani központokkal vagy osztályokkal rendelkeznek, amelyek minden könyvtári vonatkozású kérdésben minden könyvtár rendelkezésére állnak. A többi európai nemzeti könyvtár ugyan nem ismeri ezt az intézményt, de közülük is többen aktívan részt vesznek a könyvtári rendszer irányításában. Ausztriában a mi módszertani központjainkhoz hasonló feladatot lát el a Könyvtárügyi, Dokumentációs és Információelméleti Kutatóintézet, amely a nemzeti könyvtár épületében helyezkedik el. Franciaországban a Könyvtárak Központi Igazgatóságának elnöke mindig a nemzeti könyvtár igazgatója. Finnországban javaslat született arra, hogy a nemzeti könyvtáron belül hozzanak létre egy központi irányító szervet a tudományos könyvtárak számára, amely a tervezéstől a gyűjtőkori összehangolásig és gépesítésig minden probléma kutatásával foglalkozna. Dániában a nemzeti könyvtár igazgatója 1943 óta elnöke a dán tudományos könyvtárak egyesületének és a tudományos könyvtárak nemzeti tanácsának, és így minden fontos könyvtári kérdésben döntő szerepet játszik. Svédországban a nemzeti könyvtár igazgatója egyúttal a Központi Könyvtári Kiadói Tanács és a Tudományos és Közművelődési Könyvtárak Központi Tanácsának elnöke. Ezenkívül a nemzeti könyvtár a kormányzat által kijelölt központi ellenőrző szerv szerepét is betölti a többi könyvtár vonatkozásában. Hollandiában mind a tudományos, mind a közművelődési könyvtárak tanácskozó bizottságának titkársága a nemzeti könyvtár épületében van, és mindkettőnek elnöke a nemzeti könyvtár igazgatója.

9. A könyvtári rendszer összehangolásának modernebb formái a második világháború után kezdtek kialakulni. Japánban 1948-ban, amerikai javaslatra, törvényt fogadtak el a nemzeti könyvtár és 32 könyvtárból álló hálózat létrehozásáról. A társkönyvtárak adminisztratív vonatkozásban különböző minisztériumok és központi szervek alá vannak rendelve, de a könyvtári funkciókat a gyarapítástól a tájékoztatásig a nemzeti könyvtárral való szoros együttműködésben végzik.

Az UNISIST 1971-es jelentése érdekes információkat ad a kanadai National Science Library-ről, amelynek szakosított fiókkönyvtárai fontos szerepet játszanak a tájékoztatási intézmények működésében. A tájékoztató szolgálatot központi számítógép segítségével végzik. Hasonlóan működik az USA nemzeti orvosi könyvtárának hálózata is.

Nagy-Britanniában az 1972-es rendelet alapján a National Central Library és a Lending Library egyesült National Lending Library néven általános gyűjtőkörű nemzeti kölcsönző könyvtárrá, a British Museum Library, a National Library for Science and Invention és a National Centre for Bibliography pedig, London székhellyel, modern nemzeti könyvtárrá

vált Science Reference Library néven. Az így létrejött két nemzeti könyvtárból álló bonyolult rendszert a British Library fogalommal jelölik. Működését kislétszámú tanács irányítja.

A nemzeti könyvtárak akkor tudják majd igazán betölteni koordináló szerepüket az országos könyvtári rendszerben, ha rátérnek a gépesítés és automatizálás útjára, mindenekelőtt a számítógépek használatára.

A bolgár nemzeti könyvtár végül elégedett lehet működésével és eredményeivel, mert egyike azon kevés könyvtárnak, amelyek a nemzeti könyvtár optimális modelljének szinte minden feladatát vállalják és teljesítik.

A Német Szövetségi Köztársaság kormányának programja az információ és dokumentáció színvonalának emelése érdekében

A szövetségi kormány 1974 decemberében a tájékoztatási és dokumentációs tevékenység színvonalának emelése érdekében átfogó programot hagyott jóvá (I+D-program), amelynek teljesítéséhez 1977-ig mintegy 440 millió DM támogatási összeget szavaztak meg. A Nachrichten für Dokumentation c. folyóirat (1975. 2. no. 41-46. p.) közölte a program rövidített változatát (Programm der Bundesregierung zur Förderung der Information und Dokumentation), melyet SZINAINÉ LÁSZLÓ Zsuzsa tömörített.

A ma embere számára nélkülözhetetlenek a tudomány és a technika, a gazdaság, az államigazgatás és a politika különféle területeiről származó információk. Az információáramlat növekedéséből adódó tájékoztatási problémák napjainkban csak állami támogatással oldhatók meg. A tájékoztatás fő problémái korunkban: a fokozódó irodalomáradat (évente világszer- te mintegy 2 millió tudományos és műszaki jellegű folyóiratcikk, kb. 2 millió szabadalom, monográfia, kutatási és vállalati irodalom, disszertáció, stb. lát napvilágot, az évi növekedési ráta 7%); a publikációk csökkenő aktualitása (az új eredmények megjelenéséig sok idő telik el, könyveknél, kézikönyveknél sokszor 3 év; a tudományos és műszaki irodalom gyorsan elavul - pl. a természettudományos irodalom értékének felére csökkenése 5 év); nyelvi korlátok; ballasztinformációk (a kevés új információt tartalmazó források).

Létrejöttek azok a speciális létesítmények, melyek a bel- és külföldi tájékoztatási anyagokat beszerzik, feldolgozzák és az egyének ill. intézmények információigényének megfelelően tájékoztatást nyújtanak a legújabb ismeretekről. Az NSZK-ban néhány központi infrastrukturális létesítmény mellett csaknem 200 tájékoztatási és dokumentációs szerv működik, szolgáltatásaik teljes egészében vagy részben hozzáférhetőek a nyilvánosság számára. Ezek a szervek egymástól függetlenül keletkeztek, többségük a kutatóhelyek, hatóságok, gazdasági és oktatási intézmények, szövetségek stb. kiegészítő létesítményeként működik, általában szűken meghatározott